

23 К В І Т Н Я

СПІВЕЦЬ ЛЮБОВІ ТА СВОБОДИ

До 440-річчя від дня народження
Уїльяма Шекспіра
(1564—1616)

*Все те, що може пам'ять розгубити,
Цім білим аркушам віддай на схов.
Нехай живуть твого мозку діти,
Красу душі відновлюючи знов.
Шекспір У.¹*

Культурний рух, що виник у ряді країн Західної Європи в XIV—XVI ст., отримав назву Відродження. Епоха Відродження знаменувала собою початок руйнування феодалізму, була найбільшим прогресивним переворотом з усіх пережитих до того часу людством. Життя сповнилось великою енергією творців наукових і культурних цінностей у суспільстві.

Тоді не було жодної видатної людини, яка б не подорожувала далекими країнами, не розмовляла декількома мовами, не виблискувала б у багатьох царинах творчості: Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Франсуа Рабле, Сервантес, Томас Мор...

Одним із найвизначніших літературних досягнень епохи Відродження по праву вважається творчість Уїльяма Шекспіра. Він — один із титанів, народжених цією епохою. Його твори з найбільшою силою відобразили її особливості, її прогресивність й протиріччя, що особливо своєрідно й гостро постали саме в Англії. Творчість Шекспіра не лише надбання минулого, вона не вкривається пилом сторіч, не втрачає своєї живої краси і сили впливу й донині. Шекспірівські образи з їх багатим внутрішнім життям, пристрастями, глибиною почуттів і думок знаходять гарячий відгук у сучасного читача й глядача. Немає такого куточка на Землі, де б не знали творів Шекспіра. Любів і загибель Ромео і Джульєтти, сумніви та трагедія Гамлета, страждання Ліра — усе це глибоко хвилює сучасників.

Шекспір ставив у своїх творах такі великі й важливі питання, що виходили за межі його часу й переходили до наступних поколінь. Глибше від усіх своїх попередників він зазирнув у внутрішній світ людини, відтворив її стра-

¹ Твори / У.Шекспір; Пер. с англ. Д.Паламарчука, М.Рильського, Г.Кочури. — К., 1969. — С. 33. — (Шк. б-ка).

ждання, вади, що неминуче народжуються і зростають на ґрунті суспільного ладу, при якому мірою цінності людини служать титули і золото.

Шекспір жив під час перелому в історії Англії, розумів приреченість феодалізму, далекого від високих ідеалів, про які мріяли кращі люди епохи Відродження, проте не втрачав віри в невичерпні можливості людини, віри у майбутнє. Він славив високі почуття і справжні людські якості — любов і дружбу, розум і прагнення до знання, вірність і мужність. Його передові ідеї гуманіста багато в чому відображали мрії народу про справедливість, яка врешті-решт перемагає сваволлю і насильство.

До 70-х років XVI ст. постійних театрів в Англії не було. Існував лише театр короля, його родини і ближніх. Просту публіку обслуговували мандрівні актори, котрі блукали дорогами Англії, зупиняючись в містах і селищах, на постійних дворах, іноді в замках вельмож. Актори підпадали під криваві закони, видані в 70—80-х роках XVI ст., спрямовані проти бродяг. Для того щоб уникнути жорстоких переслідувань і покарань, їм доводилось ставати під заступництво знатних осіб, іменами яких було названо театральні трупи.

У 1576 р. актором Джемсом Бербеджем у передмісті Лондона був побудований перший постійний театр "Глобус". Пізніше виникають й інші театри. Наприкінці 90-х років XVI ст. їх налічувалось вже дев'ять. Постійними відвідувачами "Глобуса" ставали прості городяни. Уїльям Шекспір був актором, драматургом, режисером та пайовиком цього театру. Інші театри були відкриті лише для обраної публіки.

Відомостей про життя Шекспіра майже не збереглося. Окремі факти його біографії відновлені за деякими уривками спогадів та свідчень. Відсутність точних даних про життя Шекспіра призвела до виникнення помилкових гіпотез; його твори приписують сучасникам-аристократам. Так зване "шекспірівське питання" виникло наприкінці XVIII ст. Точились розмови навколо його "низького походження" й відсутності університетської освіти. Стверджували, що простий актор не міг піднятися до таких висот художньої творчості, зокрема намагалися довести, що автором драм Шекспіра був його сучасник філософ Френсіс Бекон, інші стверджували, що написали їх граф Ретленд, граф Оксфорд, граф Дерві.

Батько великого драматурга, Джон Шекспір, був фермером, потім він оселився у маленькому провінційному містечку Стратфорді, де зайнявся торгівлею, обробленням шкір та виготовленням рукавичок. Уїльям був третьою дитиною в сім'ї. Дитячі й юнацькі роки майбутній письменник провів у рідному Стратфорді на річці Ейвон. Тут склалися перші його життєві враження й формувалися погляди. З вуст селян почув він поетичні народні перекази про Робіна Гуда, чарівні казки про злих відьом і маленьких лісових істот — ельфів і фей. Навчався живої народної мови, спостерігав побут англійської

провінції. Вчився він у так званій "граматичній школі", що вважалася однією з кращих провінційних шкіл Англії. З шістнадцяти років юнакові довелося самому заробляти на життя, оскільки справи його батька похитнулися. В родині на той час росло восьмеро дітей. Про цей період життя Шекспіра збереглися лише перекази. В одному з них йдеться про те, що він працював на бойні; в іншому — що навчав молодших учнів у сільській школі. У вісімнадцять років Уїльям одружився з дочкою заможного фермера Енн Хеттуей. Незабаром народилася дочка Сюзен, а через два роки потому — близнята Джудіт і Гамлет. Життя в Стратфорді не задовольняла молодого Шекспіра, і 1586 р. він відправився на пошуки заробітку до Лондона.

У Лондоні Шекспір спершу доглядав за кіньми джентльменів, які приїжджали на театральні вистави, потім став актором. До початку 90-х років належать його перші драматичні хроніки, комедії та дві поеми — "Венера і Адоніс" (1593) та "Лукреція" (1594). У цих творах виявляється його яскраве і самобутнє поетичне дарування. Обидві свої поеми Шекспір присвятив графу Саутгемптону. Між поетом і юним аристократом зав'язалося близьке знайомство. Шекспір бував на розкішних святах у графському палаці; там він уважно спостерігав вище лондонське суспільство.

Поеми Шекспіра у літературних колах зустріли дуже прихильно. Він міг стати модним поетом "для обраних" та отримувати подарунки від заможних заступників. Проте Шекспіра над усе тягнуло до театру. Це був важкий шлях; він не обіцяв багатства, але саме тут розгорнувся могутній творчий геній Шекспіра. Дружба з Саутгемптоном поступово припинилась.

Шекспір більше не пише поем. Однак поезії не полишає. Один за іншим створює чудові сонети (1592—1609). У них він оспівує дружбу, красу, страждання та радість кохання, порушує соціальні та філософські теми. Творчість для театру стає головною справою життя Шекспіра.

Дослідники поділяють творчий шлях Шекспіра на три періоди — в залежності від їхнього характеру, від змін, що відбувалися у світогляді автора.

Перший період — 1590—1601 рр. Митець створює комедії: "Комедія помилок" (1592), "Приборкання непокірної" (1593), "Два веронці", "Марні зусилля кохання" (1594), "Сон літньої ночі" (1596), "Багато галасу даремно" (1598), "Як вам це сподобається" (1599), "Дванадцята ніч", "Віндзорські витівниці" (1600). Вони пройняті утвердженням земного життя, краси високих поштовхів душі, благородства почуттів кохання й дружби. Шекспір відкриває і прославляє красу землі, людини. Він стверджує новий, гуманістичний ідеал краси, невідомий письменникам середньовіччя; тому створені ним образи вирізняються такою яскравістю і багатогранністю. Осуджує святенництво і скнарність, злобу й корисливість. Його герої — чисті, сильні й рішучі люди.

У цей саме час Шекспір написав ряд історичних хронік, п'єс на сюжети з минулого Англії: "Генріх VI", ч. I, II і III (1590—1592), "Річард III" (1593), "Річард II" (1595), "Король Джон" (1596), "Генріх IV", ч. I (1597), "Генріх IV", ч. II (1598), "Генріх V" (1599). В них він засуджував феодальну анархію й відстоював необхідність державної єдності.

Поряд із комедіями і хроніками поет створює свою першу трагедію — "Ромео і Джульєтта" (1595), драму "Венеціанський купець" (1596) і трагедію "Юлій Цезарь" (1598).

Другий період творчості Шекспіра припадає на 1601—1608 рр. Це час його найвищої творчої зрілості. Драматург створює свої кращі, найглибші і найвеличніші трагедії: "Гамлет" (1601), "Отелло" (1604), "Король Лір", "Макбет" (1605), "Антоній і Клеопатра" (1606), "Коріолан" (1607), "Тімон Афінський", "Перікл" (1608). Тоді ж пише комедії "Кінець — справі вінець" і "Міра за міру".

Третій період творчості Шекспіра — 1609—1612 рр. — представлений трагікомедіями. За цей час створені "Цимбелін" (1609—1610), "Зимова казка" (1610—1611), "Буря" (1612). Під кінець життя, зібравши грошей, Шекспір повернувся до рідного Стратфорда, де 1612 р. придбав великий будинок і спокійно прожив останні роки свого життя.

Місцем дії драм і комедій Шекспір обирає всілякі країни. Проте, де б не відбувалася дія — в Італії чи Франції, — перед глядачами все одно постає його батьківщина — Англія. І тільки в деяких комедіях, як, наприклад, "Сон літньої ночі", у характерах виразно відчутний вплив півдня, особливо у "Ромео і Джульєтті".

У комедії "Сон літньої ночі" перед нами оживають англійські народні казки, легенди, повір'я. Спритний маленький лісовий дух Робін, "добрий малий" бризкає в очі сплячих закоханих сік чудесної трави — і почуття їх ніколи не зазнають змін. На галявинах танцюють ельфи, серед них — запашний горошок, павутинка, метелик — образи, нав'яні поетові рідною природою і народними казками. Дія комедії іноді розкриває далеке минуле та в основному почуття героїв, їхні погляди, інтереси, що притаманні саме людям епохи Відродження — сучасникам Шекспіра. Драматург створює образи сильні, яскраві, й водночас вони життєві, типові. Комедії Шекспіра вирізняються стрімким розвитком дії, розмаїттям характерів, дотепністю діалогів, щасливими розв'язками.

В одній з ранніх комедій — "Приборкання непокірної" — Шекспір переосмислює стару середньовічну тему "лютої дружини".

Героїня п'єси — непокірлива Катарина. Усіма силами повстає вона проти середньовічних звичаїв, згідно з якими жінка в усьому повинна коритися чоловікові.

Могутній мотив, що звучить у всіх комедіях Шекспіра, — це прославляння ширості, вірності, чесності, дружби, любові та життєвих поглядів. Так, у п'єсі "Два веронці" мінливому, безхарактерному Протею протистоїть стійкий, чесний Валентин. В його образі чітко вимальовується герой Відродження. Він — відважний мандрівник, зачарований красою землі. Закохавшись, Валентин усією душею віддається своєму почуттю.

Проте Шекспір помічав і темні сторони життя Англії. Трагічну дійсність драматург розкривав у хроніках. У них перед читачем з'явилися похмурі образи королів-тиранів, віроломних честолюбців, царедворців, лицарів-феодалів, які штовхали країну до темряви.

Події, зображені в хроніках, відносяться головним чином до XIV—XV ст. Загальна ідея історичних драм Шекспіра — це ствердження єдиної королівської влади, визнання її прогресивності порівняно з феодалною роздробленістю. Він створює образ ідеального монарха, який піклується про народне благо (Генріх V). У своїх хроніках драматург розкриває образи феодалів, які розорюють країну, заважають розвитку нації, котрі прагнуть не народного, а лише особистого блага (Річард II і Річард III). Драматург відверто засудив феодалізм з його родовими чварами, жорстокими законами, експлуатацією людини людиною, не пошкодувавши при цьому похмурих фарб.

Шекспір бачив, що суспільні відносини буржуазної епохи, яка прийшла на зміну феодалізму, не відповідала гуманістичним ідеалам початку століття. Тому з такою великою силою викривав він його недоліки, переконливо доводив, що мірилом усіх чеснот стали гроші й золото. Вже юний Ромео розумів згубний вплив грошей на людину, а вислів короля Ліра про те, що, коли б одягти гріх у золотий панцир, то від нього відскочила б найгостріша сокира, пережив століття і цілком підтверджений життям.

Викриваючи соціальне зло своєї епохи, Шекспір завжди стверджував право людини на вільне і незалежне існування, оспівував велич її розуму. Юна, тендітна Джульєтта ("Ромео і Джульєтта") підіймається до вершин героїчного подвигу, волає краще вмерти, ніж назавжди розлучитися з коханим. На початку XVII ст. усе більш загострювалися протиріччя громадського життя, прогресивність абсолютизму в Англії було вже вичерпано. Посилювалося незадоволення в народних масах. Англія поступово підходила до революції 1649-го.

Доля рідної країни, доля людства, відчуття неминучості катастрофи знайшли відображення у трагедіях Шекспіра, що відносяться до другого періоду його творчості.

Трагедія "Гамлет" — одна з найглибших і художньо досконалих творів Шекспіра. В основу її покладена реальна історія Датського принца XII ст. Гамлета. Проте автор по-новому оповідає її, вкладаючи глибокий соціальний та філософський зміст, він створює досконалий самостійний твір. Хоча дії

трагедії розгортаються у Данії, Шекспір змальовує типові образи своїх сучасників. Кажучи про гниле Датське королівство, він має на увазі тогочасну Англію.

В образі головного героя Гамлета втілено передові ідеали епохи Відродження. Проте його віра в життя і людину, його кращі мрії гинуть, коли він стикається зі світом, де панують блазні й тирані, брехуни й вбивці. Гамлет — сильна особистість, він сміливий і рішучий. За вдачею своєю — простий, прямий і безпосередній, і лише обставини змушують його надягати маску. Тягар, узятий ним на себе, переростає рамки особистої помсти. Гамлет гине, вставши на боротьбу за правду, але все ж загибель його не марна: порок викрито й покарано.

У трагедії "Отелло" перед нами знову зіткнення двох світів, двох різних систем моралі. З одного боку, Отелло та його дружина Дездемона — позитивні герої, носії високих людських почуттів. З іншого боку, підступний Яго, який встає проти щирого кохання і справжньої шляхетності. Отелло — мавр, людина іншої раси, але Дездемона, дочка венеціанського патриція, покохала його за хоробрість, чесне і гаряче серце. Прекрасна Дездемона в боротьбі за своє щастя не боїться проклять батька і без вагань залишає його дім, щоб пов'язати долю з мавром. Глибина почуттів, жіноча ніжність поєднуються в ній із твердістю духу і мужністю.

Отелло бачив у Дездемоні втілення людської краси, не тільки зовнішньої, а й внутрішньої. І тому підозра в невірності коханої дружини означає для нього руйнування найдорожчого: втрату віри в краще, що є в людині. Шаленіючи від ревнощів, він вбиває дружину і... дізнається про те, що вона була чиста перед ним.

Сюжет іншої трагедії — "Король Лір" — узятий зі стародавніх "Хронік Англії, Шотландії й Ірландії".

Головний герой — старий король. Зовнішні прояви покірності, брехливі запевнення своїх старших дочок він приймає за доказ щирої любові, а дійсно люблячу його молодшу дочку Корделію проганяє з дому, розлючений тим, що вона не хоче проголошувати голосних слів про свою любов до нього.

Проте старші дочки забирають у батька все. Лір змушений блукати світом як жебрак, не маючи даху над головою. І в ці дні неймовірних страждань король Лір стає зовсім іншою людиною. Перед ним відкрилися ті сторони життя, про які він і не підозрював раніше; Лір на собі відчув несправедливу різницю між бідними і вельможами.

У сцені під час бурі, у найважчі хвилини свого життя, король Лір піднімається над особистими стражданнями: він співчуває знедоленим і в той самий час вперше відчуває почуття ненависті й обурення до лицемірних злочинців, до знатних негідників, які носять маску безневинності. Лір закликає до відплати.

З тією ж глибиною розкриває Шекспір "трагедію обманутої довіри", результати пристрасті, любові до влади в образі Макбета. "Макбет" — найсумніша трагедія Шекспіра. В першій сцені показано, що на болоті, серед ночі з'являються три відьми, що втілюють темні, злі сили й пристрасті "розбещеного століття", що визначають долю героя.

На початку трагедії Макбета бачимо як відданого васала свого володаря. Спершу він вірно служить королю, але жага влади стає домінуючим прагненням усієї його діяльності. Він намагається захопити трон. Натхненницею його стає дружина — леді Макбет. Ставши на шлях злодіянь для досягнення своєї мети, Макбет не може зупинитися. Один злочин спричиняє інший. Колись чесний і шляхетний, він стає віроломним і жорстоким.

У шекспірівських персонажів багато народної мудрості, а самі твори часто ґрунтуються на фольклорному матеріалі. Головне полягає в тому, що митець відбив загальнолюдські прагнення до вільного, кращого життя.

Критикуючи негативні сторони феодального суспільства та епохи Відродження, драматург стверджував віру в перемогу ідеалів правди і справедливості над насильством і злом. Цей оптимізм — невід'ємна частина шекспірівського гуманізму, його животворне джерело, виявився в останні роки творчості драматурга. Справді, Шекспір, який палко любив Людину, не міг не мріяти про порятунок для неї, про світле, хай і далеке, майбуття. Ця мрія знаходить художнє втілення в його пізніх комедіях "Цимбелін", "Зимова казка", "Буря"(1608—1612), в яких митець поринає у світ фантазії та казки.

Утім, великий реаліст зовсім не зрікається справжнього життя, з його конфліктами і людським стражданням: зерно трагедії лежить в основі цих п'єс. У центрі дії тут характерні для трагедій деспоти-тирани. Це жорстокий, обплутаний злою волею жінки Цимбелін, засліплений гнівом і ревнощами Леонт, своєю поведінкою схожий на Ліра, бо так само не розуміє "ані того, ані тих", що його оточують; це підступний загарбник братового престолу Антоніо ("Буря") — немов рідний брат Клавдія з "Гамлета". Королева у "Цимбеліні", прокладаючи своєму синові шлях до престолу, вдається до методів Регани, Гонерільї та леді Макбет. Так, мета у них спільна — влада, багатство, високе становище.

Голосно бринять у пізніх комедіях і демократичні мотиви зрілої творчості великого драматурга. "Хіба не одне сонце світить над покрівлею палацу і над стріхою бідної хати?", — зауважує Утрата, героїня "Зимової казки", а Імогена, героїня "Цимбеліна", виходить заміж за простого воїна Постума, з огидою відхиляючи руку королевича.

Проте остаточний висновок, розв'язка цих п'єс — зовсім інші. Для своїх героїв: Імогени, яку переслідує мачуха, Утрати, приреченої на загибель, Просперо, котрого вигнав злочинець-брат, Шекспір шукає порятунку на лоні природи, у лісових нетрях, серед полів, урвищ і скель пустельного острова,

куди ще не сягнула влада грошей і хижацтво людей нового складу — жорстоких, егоїстичних. У 1612 р. Шекспір відійшов від творчості, покинув Лондон, театр. У свої сорок років драматург вніс до скарбниці людської культури вклад, гідний титана.

Відомо, що творець не кидає безпричинно те, чим жив усе свідоме життя. А він покинув. Щоправда, не остаточно. Документи свідчать, що й після 1612 р. Шекспір вряди-годи навідувався до Лондона, тільки вже не писав. Хворів. Готувався до смерті. Два перші аркуші його заповіту, перероблені 5 березня 1616 року в зв'язку з одруженням другої дочки, підписано тремтячою рукою хворої людини. Отже, смерть, що спіткала його через місяць, не була для нього несподіваною. Він чекав на неї: попрощався з друзями, відписав рідним усе своє майно, особисті речі. Згадав про шпагу, постіль для дружини, срібний позолочений келих, гроші та коштовні персні. Тільки ні словом не прохопився він про свої твори, тоді ніхто не зважав на драми, писані для народного театру; їх навіть не мали за літературу, та й належали вони не йому, а театрові "Глобус", що згорів у 1612 р. під час вистави своєї останньої трагедії "Король Генріх VIII".

Шекспір помер 23 квітня 1616 року. Минув час, і твори Шекспіра стали відомі всьому світові. Шекспір присутній в історико-культурному процесі майже всіх країн світу як духовна цінність, як дійовий стимул і джерело внутрішнього розвитку. Кожний народ вводить спадщину великого драматурга у свою культуру, наповнюючи її новим життям.

Інтерес до творчості великого англійського драматурга виник в Україні ще на початку XIX ст. Могутня сила Шекспірового слова захоплювала Тараса Шевченка, який і на засланні не розлучався з його творами. Їх чудово знали класики української літератури Панас Мирний, Леся Українка, основоположники українського національного театру брати Тобілевичі.

У 1865 р. з'являється перший український переклад першої дії "Гамлета", створений П.Свенціцьким. У 1882 р. видали свій переклад "Гамлета" М.Старицький у Києві, П.Куліш у Львові. Наприкінці 90-х років П.Куліш переклав десять Шекспірових п'єс. Передмови та пояснення, що їх написав до цих перекладів Іван Франко, поклали початок українському шекспірознавству.

Серед постановок першої половини XX ст. слід відзначити "Макбета" в театрі "Березіль", яку здійснив 1924 р. Лесь Курбас. Чудову реалістичну інтерпретацію "Отелло" зробив П.Саксаганський в театрі ім. М.Заньковецької (1925—1926). Образ Отелло, що його створив у цьому спектаклі артист Б.Романицький, так само як і образ Беатріче, який чудово передала ще молодша тоді артистка Н.Ужвій ("Багато галасу з нічого"), — визначне досягнення української сцени.

Після Великої Вітчизняної війни твори Шекспіра входять до репертуару всіх провідних театрів України, їх друкують масовими тиражами в перекладі таких майстрів художнього слова, як Ю.Федькович, Панас Мирний, І.Франко, Леся Українка, М.Кропивницький, М.Рильський, М.Бажан, Борис Тен, Г.Кочур, В.Мисик та ін.

П'єси Шекспіра з'являються і на кіноекрані ("Дванадцята ніч", "Отелло", "Гамлет").

Творчість геніального англійського драматурга назавжди стала неоціненним надбанням усього передового людства.

Кожного року на честь відомого драматурга в тихому англійському місті Стратфорд-на-Ейвоні під звуки фанфар на високих щоглах підіймаються прапори держав, посольства і місії яких акредитовані в Лондоні, — народи світу святкують день народження великого драматурга, "короля драматичних поетів" Уїльяма Шекспіра. Представники їх нескінченною процесією проходять через місто до скромної могили поета, щоб вкрити її вінками й букетами квітів. У Королівському шекспірівському театрі проходять фестивалі його п'єс, влаштовуються конференції, присвячені творчості великого драматурга, в яких беруть участь видатні вчені всього світу. Маленький Стратфорд щороку відвідують десятки тисяч туристів. Вони приїждять сюди, щоб хоч мить побути з Шекспіром, подихати повітрям, яким дихав він, відвідати скромний будиночок, в якому він народився, посидіти на березі тихої, задумливої річки Ейвон, де колись сидів великий поет.

ЛІТЕРАТУРА

Основні видання творів Уїльяма Шекспіра

Полное собрание сочинений: В 14 т. / У.Шекспир; Ред. Л.Н.Орел. — К.: Киев. акад. евробизнеса: Наук. думка; Николаев: Академия, 1994. — Т. 1—14. — (Лит. сер. "Академия").

Собрание сочинений: В 8 т. / У.Шекспир; Сост. и авт. вступ. ст. И.Шайтанов. — М.: Интербук. Моск. фил. № 17, 1992. — Т. 1—8.

Избранные сочинения: В 3 т. / У.Шекспир; Сост. А.Храмков. — М.; СПб.: Литература: Кристалл, 1999. — Т. 1—3. — (Б-ка мировой лит.).

Твори: У 6-ти т. / У.Шекспір; Передм. Д.Затонського. — К.: Дніпро, 1984. — Т. 1—6.

Твори / У.Шекспір; Пер. с англ.: Д.Паламарчука, М.Рильського, Г.Кочури. — К.: Молодь, 1969. — 471 с.

Антоній і Клеопатра / У.Шекспір; Пер. П.А.Куліша; З передм. і поясненнями І.Франка. — Л.: Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1901. — 180 с.

Гамлет; Отелло; Король Лир / У.Шекспир; Пер. Б.Пастернака. — М.: Искусство, 1992. — 349 с. — (Три шедевра).

Исторические драмы / У.Шекспір; Сост. предисл. В.П.Комаровой. — Л.: Лениздат, 1990. — 765 с.

Комедии и драмы-сказки / В.Шекспир; Сост. предисл., прим. В.П.Комаровой. — СПб.: Лениздат, 1996. — 765 с.

Комедии и трагедии / В.Шекспир; Пер. с англ. О.Сороки. — М.: Аграф, 2001. — 861 с.

Король Лір: Трагедія на 5 дій / У.Шекспір; Пер. з англ. М.Рильського. — К.: Держлітвидав УРСР, 1958. — 199 с.

Міра за міру / У.Шекспір; Пер. з англ. П.А.Куліша; Видав і пояснив [передм.] І.Франко. — Л.: Накладом Укр.-Руської Видавн. Спілки, 1902. — XVIII, 127 с.

Отелло / У.Шекспір; Пер. з англ.: М.Йогансена, В.Щербатенка. — Х.: Держвидав України, 1987. — 269 с.

Ромео и Джульетта: Трагедия в 5 актах / В.Шекспир; Пер. с англ. Б.Пастернак. — Харьков: Паритет, 1994. — 171 с.

Сонети / У.Шекспір; Пер. з англ. та передм. Д.Павличка; Ред. М.Габлевич. — К.: Дніпро, 2001. — 167 с.

Трагедии: Для сред. и ст. шк. возраста / Вступ. ст. и комент. А.Зверева. — М.: Дет. лит., 1989. — 380 с.

* * *

Шекспир об искусстве: Сб. фрагментов и высказываний / В.Шекспир; Сост. и вступ. ст. Я.И.Хачикяна. — Ереван: Советакан грох, 1977. — 198 с.

Про Уїльяма Шекспіра

Барбан Е. Главный англичанин: Жители Великобритании выбрали Уильяма Шекспира англичанином тысячелетия / Е.Барбан // Столич. новости. — 1999. — 2—9 февр. — С. 19.

Шалагінов Б. Відродження в Англії. Шекспір / Б.Шалагінов // Всесвіт. л-ра та культура в навч. закл. України. — 2003. — № 9. — С. 48—56.

Тайна Шекспира разгадана? Да здравствует тайна! // Знание — сила. — 1998. — № 2. — С. 136—147.

Сериков В. Тайна Шекспира. Самая грандиозная мистификация в истории мировой культуры / В.Сериков // Независимость. — 1998. — 9 июня. — С. 12—13.

Двенадцать мифов о Шекспире: Загадоч. жизнь Шекспира // Киев. новости. — 2002. — № 5. — С. 6.

Резенталь Д. Двенадцать мифов о Шекспире / Д.Резенталь // За рубежом. — 1999. — № 16. — (22—28 апр.). — С. 10.

Липков А. Иных "претендентов" в Шекспире быть не может... / А.Липков // Лит. газ. — 1997. — 19 февр. — С. 12.

Беляев А. Седьмой автограф Шекспира / А.Беляев // Кн. обозрение. — 1996. — № 39. — С. 10—11.

Штейн А. Кто следующий претендент в Шекспире? / А.Штейн // Лит. газ. — 1996. — 30 окт. — С. 7.

Дашевський С. У сузір'ї Голуба та Фенікса / С.Дашевський // Всесвіт. — 1996. — № 8/9. — С. 93—103.

Соколянський М. Тіні забутих версій / М.Соколянський // Всесвіт. — 2000. — № 1/2. — С. 153—163.

Оришака Ю. Жінки, кохання в творчій долі митця / Ю. Оришака, Т. Пересунько // Всесвіт. л-ра в серед. навч. закл. України. — 1999. — № 4. — С. 44—46.

- Кирилюк З.В. Драматургія Шекспіра / З.Кирилюк, У.Шекспір // Зарубіж. л-ра в навч. закл. — 2000. — № 2. — С. 47—53.
- Злобина А. Закон правды / А.Забина // Новый мир. — 1998. — № 10. — С. 196—212.
- Градовський А.В. "Геть не шаленій, а шалено хитрий і лиш вдає безумство" / А.В.Градовський // Зарубіж. л-ра в навч. закл. — 2000. — № 10. — С. 28—35.
- Тарасова Н.І. Шекспір в українських перекладах / Н.І. Тарасова // Зарубіж. л-ра в навч. закл. — 1999. — № 5. — С. 33—36.
- Шекспір — українською // Літ. Україна. — 1997. — 28 сер. — С. 7.
- Коваленко К.П. Вільям Шекспір "Гамлет, принц Датський" / К.П.Коваленко // Всесвіт. л-ра в серед. навч. закл. України. — 2002. — № 11. — С. 24—34.
- Ленська С.В. Образ Гамлета у світовій літературі / С.В.Ленська // Всесвіт. л-ра в серед. навч. закл. України. — 2000. — № 10. — С. 33—35.
- Дві години з Гамлетом "Весь світ театр, а люди — мертві маски...": Трагедія У.Шекспіра "Гамлет" // Всесвіт. л-ра в навч. закл. України. — 2000. — № 6. — С. 11—16.
- Чередник Л. "Куди іти, якщо нема дороги?"...: Трагедія У.Шекспіра "Гамлет" / Л.Чередник // Всесвіт. л-ра в серед. навч. закл. України. — 2000. — № 6. — С. 17—21.
- Андронник А.В. Прокляті запитання Гамлета і Озрик: Спроба нетрадиц. прочитання шекспір. трагедії / А.В.Андронник // Всесвіт. л-ра в серед. навч. закл. України. — 1997. — № 9. — С. 36—37.
- Рогозинський В. Психологічна загадка принца Датського / В.Рогозинський // Всесвіт. л-ра та культура в навч. закладах. — 2002. — № 11. — С. 39—41.
- Нестуля Л. Вечная история об отце и сыне: Герои Шекспира и Рембрандта / Л.Нестуля // Всесвіт. л-ра та культура в навч. закл. України. — 2000. — № 6. — С. 22—23.
- Рогозинський В. Вільям Шекспір "Гамлет принц Датський", сонети / В.Рогозинський // Зарубіж. л-ра в навч. закл. — 2001. — № 11. — С. 31—41.

ІЛЮСТРАЦІЯ

[Уільям Шекспір: Портр.] // Твори: У 6-ти т. / Передм. Д.Затонського. — К.: Дніпро, 1984. — Т. 1. — Фронтиспіс.